

16. Grolle nooit ontroomst

De geschiedenis van de Achterhoek is niet alleen in Nederland geschreven. Van over de grens zijn krachtige invloeden gekomen, die tot op de dag van vandaag doorwerken. Wie dat niet weet, begrijpt bijvoorbeeld niet hoe het komt, dat Groenlo en omgeving zo typisch katholiek zijn gebleven, terwijl toch in Winterswijk, Eibergen, Neede en Borculo het protestantisme overheerst. Men spreekt van de katholieke „enclave” Groenlo-Lichtenvoorde. In 1966 verscheen een geschiedenisboek onder die titel (door Th. A. M. Thielen).

In de tijd van Karel de Grote, behoorde de streek ter weerszijden van de huidige rijksgrens tot dezelfde gouw. Uit die duistere tijden is weinig precies bekend, maar het lijkt wel zeker te zijn, dat Groenlo en omgeving toen binnen „Saksisch Hamaland” vielen. In het Duitse grensstadje Vreden bestaat het Hamalandmuseum en wat je daar aan getuigen van een oude volkscultuur kunt vinden, is in principe niet anders dan wat het Erve Kots in Lieveelde vertoont.

Door een oorspronkelijk nauw samenhangend gebied hebben de politieke en staatkundige gebeurtenissen een streep getrokken, die we grens noemen en die beoosten Groenlo te zien is, waar zij de weg naar Vreden kruist. Ook al hoeft je er zelden je pas te laten zien, de tolboom die de weg verspert is een duidelijk symbool van de gescheiden ontwikkelingen hier en ginds.

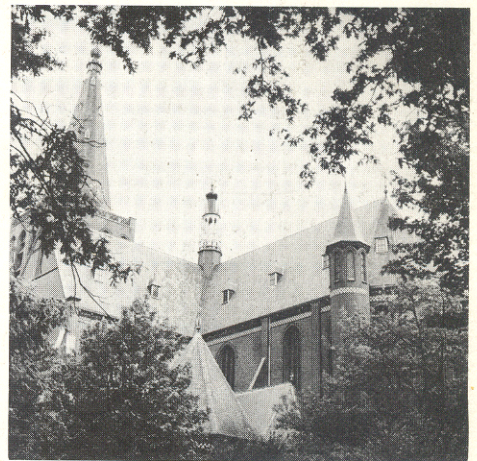
Aan de overkant komen we in het katholieke Munsterland. Afgezien van de bloedige episode toen fanatieke wederdopers de stad Münster bezet hadden, is het altijd katholiek gebleven. Aan onze kant van de grens ligt de zaak wat ingewikkelder.

Groenlo maakte door de wederdopers voor het eerst kennis met het schisma dat in de oude moederkerk ontstond toen de paus de monnik Maarten Luther in de ban had gedaan na zijn protest tegen kerkelijke misstanden. Het Munsterse „koninkrijk” van Jan van Leyden (de kooien waarin hij en zijn bentgenoten na hun terechtstelling den volke zijn vertoond, hangen nog steeds aan Münsters Lambertitoren) was in 1535 in bloed gesmoord. In Holland laaide het verzet van de „opgejaagde dweperen” (schrijft de Achterhoekse historicus Thielen) nog even op en zo worden ons uit Hazerswoude namen gemeld van wederdopers, die uit Groenlo afkomstig waren.

Vijf jaar later werd in Groenlo de latere predikant (als 27-jarige uit het klooster getreden en met een weggelopen non gehuwd) Herman Herberts geboren.

Het Calvinisme begon ook tot de Achterhoek door te dringen. Maar Thielen zal het wel bij het rechte eind hebben, wanneer

De vroegere Calixtus, nu hervormde kerk (blz. 76), die in de late middeleeuwen oudere voorgangsters verving, heeft een toren uit 1371. Nog kort voor de hervorming bouwde men een driebeukig schip van baksteen, versierd met tuf- en zandsteen. Drie apostelfresco's herinneren aan de Middeleeuwen, maar na 1627, toen de katholieken de kerk kwijt raakten, werd binnen verder alles anders. Buiten het oude godshuis echter leefde Grol naar roomse traditie voort.

De St. Calixtuskerk van Groenlo, in 1907 door Cuypers gebouwd, wordt wel de kathedraal van de Achterhoek genoemd. Van buiten is het een eenvoudig neogotisch gebouw (duurdere plannen gingen niet door), maar inwendig hebben kunstenaars zich kunnen uitleven als in een echte oude kathedraal. In kleurig glas, houtsnijwerk, brons en fresco's vertellen zij de bijbelse historie.

hij veronderstelt, dat de eerste dominee in Groenlo (Henricus Dobbelingh, in 1580 onder stadhouder Jan van Nassau aangesteld) door de Grolsen volkomen genegeerd is. Hij heeft ook weinig kans gehad om zijn stadgenoten tot de nieuwe leer over te halen, want al in oktober pleegde Rennenberg verraad en viel Groenlo met heel de noordoostelijke verdedigingslinie van de Republiek in Spaanse handen. Toen drie jaar later ook Zutphen aan Spanje kwam, moest de protestantse opmars wel pas op de plaats maken.

Tolerantie

Hoewel op de Grolse geestelijkheid ook het een en ander aan te merken was (Thielen verdenkt de in 1580 afgezette pastoor van calvinistische sympathieën en de latere opvolger Wolsinck leefde met een vrouw samen) was het stadsbestuur toch tevreden. Het noemde Wolsinck een goede en trouwe herder. Je mag aannemen, dat de burgers ook niet om veranderingen zaten te springen. De Achterhoeker is vanouds tolerant geweest en bovendien in hart en nieren conservatief.

Aan hoge heren had hij het land, al wist hij dat hij tegenover hen moest „zwiegen of joa zeggen“. Wat zij bedisselden was hun zaak en niet de zijne. Die trek kom je duidelijk tegen in de kerkelijke geschiedenis.

In 1597 neemt Maurits de vesting Groenlo in en worden in kerk en stadsbestuur de bakens verzet. Priesters mogen wel hun werk blijven doen, maar alleen wanneer zij in het openbaar het pausdom verzaken en de protestantse geloofsbelijdenis afleggen.

Bovendien moeten zij zich aan een geloofsonderzoek onderwerpen en met hun concubines trouwen. In Groenlo komt daar niets van terecht, zodat men een dominee van elders laat aantreden.

Met Kerstmis houdt hij zijn eerste preek in de nu protestants geworden oude Calixtuskerk. Maar de „Grote Kerk“ kan zijn zwakke stemgeluid niet dragen en hij wordt overgeplaatst naar het kleine Bredevoort. Een nieuwe predikant, Johannes Frederici, moet de verdere „ontroomsing“ leiden.

Misschien zou dat hem en zijn opvolgers gelukt zijn, wanneer de loop van de geschiedenis geen spaak in het wiel had gestoken. Het lot wilde, dat tijdens het twaalfjarig bestand Grol in Spaanse en daarmee in katholieke handen bleef. Hetzelfde gebeurde in Oldenzaal en in beide plaatsen was de zendingspriester Philippus Rovenius actief. Afkomstig uit Rouveen (waar nu niet één katholiek meer woont!), werd deze Philippus, die zijn achternaam aan zijn geboortedorp ontleende,

De tijdgenoten in het westen raakten niet uitgepraat over de definitieve verovering in 1627 van Grol en andere vestingen langs de oostgrens, waardoor de „tuin van Holland“ gesloten werd. Ook Vondel dichtte er over in zijn „Zegezangen“.

Het Grols Museum kan naast Vondels boek meer herinneringen aan dit bloedige tijdperk tonen. Buiten staat op een laatste stuk vestingwal het Spaanse kanon, door Frederik Hendrik na het innemen van de stad als trofee achtergelaten.

de belangrijkste hersteller van het katholieke geloof in Noord-Nederland.

Als vicaris-generaal van het bisdom Deventer doorkruiste hij rusteloos het land, diende het H. Vormsel toe, organiseerde de Hollandse Zending, stelde verordeningen vast en regelde catechismus en liturgie. De justitie maakte het hem lastig genoeg (hij werd zelfs verbannen), maar toen de Spanjaarden twaalf jaar lang ongestoord hun posities langs de oostgrens konden consolideren, gaf hem dat de gelegenheid om juist in die streken de roomse godsdienst weer in het zadel te helpen.

Hij woonde in Oldenzaal en verbleef juist in Groenlo, toen dat in 1627 door Frederik Hendrik heroverd werd, eerst zes jaar na het einde van het bestand. Drie jaar voordat dit gesloten werd, was de stad door Spinola voor Spanje veroverd. Drie plus twaalf plus zes maakt 21 jaar. Op zichzelf misschien niet voldoende om voor een blijvende katholieke signatuur te zorgen, hoewel het bijna het tijdvak van één generatie omspannt. Daar kwam echter nog het een en ander bij.

De katholieke gezindheid van de inwoners blijkt duidelijk uit de houding van de plaatselijke overheid tegenover de niet-protestanten, die waarschijnlijk in de meerderheid zijn geweest, al mochten zij daar niet openlijk voor uitkomen. In de Republiek, zwaar meegeregeerd door de protestantse synodes (zoals voordien staat en katholieke kerk één pot nat waren) mocht geen andersdenkende een overheidsfunctie bekleden, maar in Groenlo zaten nog geruime tijd een doopsgezinde en katholieken in het stadsbestuur. De katholieke schoolmeester mocht dan ook zijn werk voortzetten. Zijn protestantse collega had niets te doen en daaruit blijkt aan welke kant de bevolking stond al voordat Spinola in 1606 de katholieke meester ook officieel weer in het zadel bracht.

Een generatie later dus moest Rovenius met de Spaanse troepen Grol ontruimen. Sindsdien (afgezien van de korte bezettingen door de Münsterse bisschop Christoph Bernhard von Galen, („Bommenberend”) was Groenlo officieel Staats en protestant. Maar het merendeel van de bevolking bleef het oude geloof trouw en zo is het tot op de dag van vandaag gebleven.

Enclave

Eenentwintig jaar van katholiek herstel na een hervorming, die alleen de bovenlaag beroerde, kunnen die situatie verklaren, maar toch niet ten volle. Want sinds 1627 is er drie en een halve eeuw verlopen, waarin het protestantisme alle gelegenheid heeft gehad om het verloren terrein te herwinnen. Zeker in de

Stedendwinger Frederik Hendrik wordt op een statieportret geflankeerd door een voorstelling van 'tbeleg van Grol'.

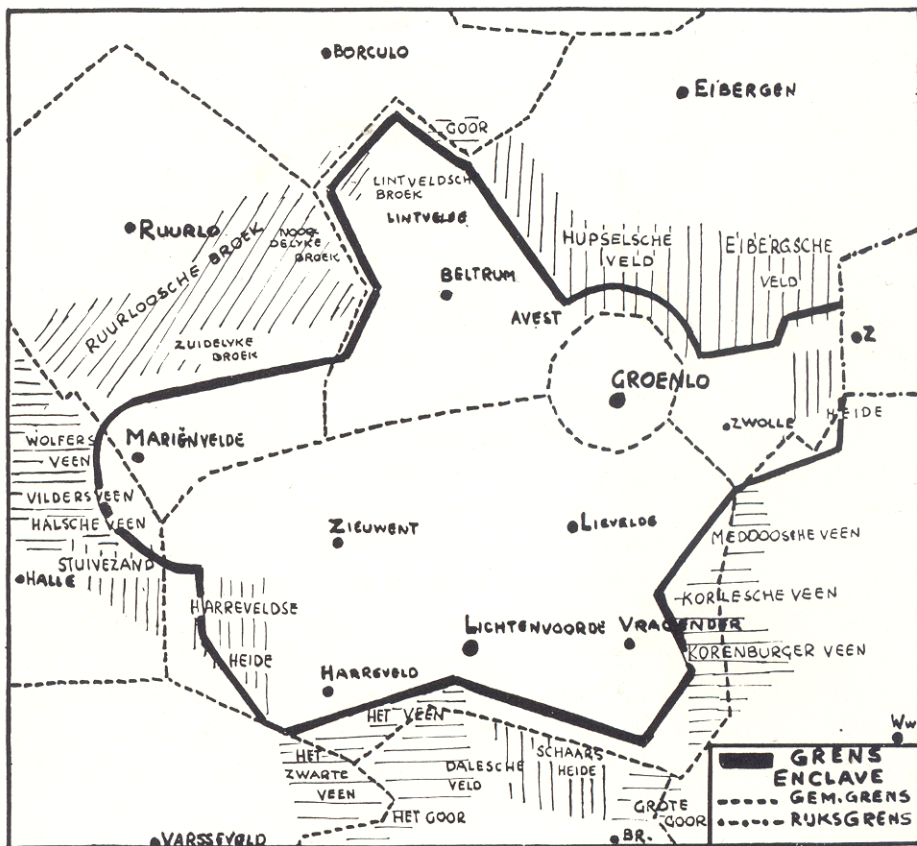

Een factor, die het katholiek blijven van de „enclave” mede verklaart, is door Thielen genoemd in zijn eerder aangehaalde boek. Hij laat zien, dat de tegenwoordige katholieke enclave samenvalt met de oude parochie van Groenlo, nadat daar de eerste dochterkerken van waren afgesplitst. Het gebied omvat de huidige gemeenten Groenlo en Lichtenvoorde en bovendien delen van aangrenzende gemeenten, maar dan wel die, welke vallen binnen een natuurlijke begrenzing.

De enclave blijkt te liggen binnen een gordel van „onland”, die dit gebied in vroeger tijden een tamelijk geïsoleerde positie heeft gegeven. Daardoor kon er veel gebeuren, wat verborgen bleef voor de ogen van de protestantse overheid en haar ijverige „aanbrengers”, de fanatieke calvinistische dominees.

Vorst-bisschop Christoff Bernhard von Galen had zijn bijnaam Bommenberend te wijten aan het gebruik van de ontploffende ballen, waarmee hij zijn eigen stad Münster bestookte, die hem niet als regeerder had willen binnenlaten. Daarginds noemt men hem ook wel: den Kanonenbischop.

eerste helft van die periode, toen de roomse eredienst in de hele Republiek en dus ook in Groenlo verboden was.

De Grollenaren hadden in 1627 hun pastoor zien vertrekken en ze waren hun kerkgebouw kwijtgeraakt. Maar Andreas Warnsinck en zijn medevicarissen bleven achter en beoefenden in het geheim de zielzorg. Hetzelfde deden Franciscaner monniken, aanvankelijk van Bocholt uit, later met het „zendingsklooster” Zwillbrock als steunpunt.

De pogingen van de Munsterse vorst-bisschop Van Galen om met wapengeweld het verloren gegane gebied (hij maakte immers politiek aanspraak op de Heerlijkheid Borculo) te herwinnen, leden schipbreuk. „Bommenberend” was een kerkhervormer van formaat en zijn grafschrift „Wederopbouwer van de Münsterse kerk” heeft hij zeker verdiend, maar hij kon niet met zijn tijd meekomen.

Hij was een late vertegenwoordiger van een kerkelijk en wereldlijk feodalisme, dat in de Middeleeuwen paste. De gothische kapellen, die hij aan de barokke Münsterse dom liet bouwen, zijn op dat punt zeer welsprekend. Het Europa uit de tweede helft van de zeventiende eeuw was hem in denken en

doen vooruitgesneld en de republiek van eigenzinnige rijke kooplieden, die hij zo graag op de knieën had gezien, heeft hem weten te weerstaan. Hoe reddeloos haar toestand in het rampjaar 1672 aanvankelijk ook leek te zijn.

Stille paters

Meer succes had het stille propagandistische werk dat de grenskloosters bedreven. Aanvankelijk op eigen gezag, later ook met steun van de vorst-bisschop. Dat succes blijkt zelfs uit een officieel cijfer. Dertig jaar nadat de Spanjaarden voor Frederik Hendrik hadden moeten capituleren en de Grolsen van kerk en leiding waren beroofd, wordt opgegeven dat het aantal katholieken in de stad van 200 tot 700 gestegen is.

De overheid kan er niet omheen: Grol is en blijft roomsgezind, hoezeer ook de hervormde kerkeraad de katholieke burgers maant tot een „stil, gerust en vredig“ gedrag. Zij dragen openlijk hun kerkboeken, wanneer zij onderweg zijn naar de diensten in het buitenland, later naar de schuurkerk op het erve Rijkenbarg in eigen stad (1702 ingericht) en uiteraard ook na 1784, wanneer hun in het zicht van vrijheid, gelijkheid en broederschap (Franse revolutie) wordt toegestaan om een kerkhuis te bouwen.

De magistraat moet wel eens optreden, wanneer de gewestelijke overheid daar met nadruk op aandringt. In 1719 wordt de schuilkerk gesloten „met een paal daarvoor te graaven“. De gelderse placcaten tegen de „paepsche stoutigheden“ waren verscherpt als gevolg van het optreden van de Westfaalse overheid tegen de protestantse minderheid in de kleine heerlijkheid Werth. Want aan die kant van de grens was men minder tolerant tegenover andersdenkenden. Wat de protestanten uit Vreden te verduren hadden, wanneer zij op Nederlands gebied in Rekken wilden kerken, was van die aard, dat het protestantisme over de grens zo goed als uitgeroeid werd.

Ook Westfaalse priesters, die op Nederlands gebied hun werk deden, kwamen vaak onzacht met de overheid in aanraking, maar het bezoek aan de kerk in Zwillbrock werd de inwoners van Grol en omgeving toch niet onmogelijk gemaakt, al hadden er wel kleinere pesterijen plaats. Die kwamen dan stevast van de kant van de wereldlijke en geestelijke overheid. Zij wogen niet op tegen het liefdewerk van de paters, die zich in heel de grensstreek zeer gezien hebben weten te maken. Dat Grol rooms is gebleven, betekent een monument voor hun meestal anoniem verrichte werk.

Het onland is inmiddels tot wat schamele restanten ingekrompen, zoals hier in het vroegere Noordijkerveld. Grotere stukken worden als natuurmonumenten gekoesterd. Bijvoorbeeld het Korenburgerveen-Vragenderveen, een complex komveen van 207 ha, waar het voor de turfwinning afgegraven veen weer aangroeit. Er worden regelmatig excursies georganiseerd, waarop parnassia, orchideeën en andere zeldzame planten te zien zijn. Dit is een heel andersoortig terrein dan de veel kleinere Winterswijkse beekbossen. Daarvan is ook een tiental in het bezit van de natuurbescherming.